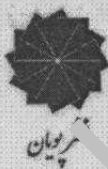

سرگذشت موسیقی سازی عرفانی در ایران

نوشته و محارث:
نادر کریمیان سرودشتی
بیات علمی، شگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تهران - ۱۳۹۶ خورشیدی

سرشناسه	: کریمیان ، نادر، ۱۳۴۳ش.
عنوان و نام پدیدآور	: سرگذشت موسیقی سازی عرفانی در ایران / نادر کریمیان سردشتی.
مشخصات نشر	: تهران: پویان، ۱۳۹۶ش.
مشخصات ظاهری	: ۶۵ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۷۲۹-۱۸-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: موسیقی صوفیانه - ایران - تاریخ و نقد
رده ی کنگره	: ۱۳۹۴ س ۴ / ک ۳۱۹۷ ML
رده بندی دیوبی	: ۷۸۹/۱۷۱
شماره ثبت	: ۳۹۷۹۶۵۹

عنوان کتاب:	سرگذشت موسیقی سازی عرفانی ایرانی
مؤلف:	نادر کریمیان سردشتی
ناشر:	پویان
همکار ناشر:	انتشارات شیخ شافی
صفحه‌ها و طراح جلد:	ازیتا عارفی
نوبت چاپ:	چاپ اول ۱۳۹۶ش
شمارگان:	۱۰۰۰ جلد
قیمت:	۷۰,۰۰۰ ریال
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۵۷۲۹-۱۸-۴
نشانی پخش و فروش:	تهران ، خیابان آزادی، خیابان جمالزاده جنوبی، کوچه دانشور، پلاک ۸، طبقه ۴
تلفن / نمابر:	۰۹۹۰۱۸۴۴۹۴۷-۶۶۵۹۱۰۷۵
پست الکترونیک:	Shaykh.sharafi@gmail.com

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۷	 سرسخن
۹	 مقدمه مؤلف
۱۳	[۱] مکاتب عرفانی و مدافعان موسیقی سازی عرفانی
۱۴	(۱) شیخ ابوسعید ابوالخیر
۱۴	(۲) شیخ احمد غزالی
۱۵	(۳) مولانا بلال الدین محمد بلخی
۱۶	[۲] مباح بودن سماء صوفیانه
۱۸	(۱) داستان مرگ ابن سینا: اجرای موسیقی سازی عرفانی
۲۰	(۲) موسیقی سازی عرفانی در خانه‌ها و مراکز صوفیه
۲۴	[۳] مخالفان موسیقی سازی عرفانی
۲۴	(۱) ابن ابی‌الدنیا
۲۵	(۲) شیخ احمد جام نامقی
۲۷	(۳) ابن عربی اندلسی
۲۸	(۴) سهروردی
۳۰	[۴] ابن جوزی و نقد و ردّ موسیقی سازی عرفانی
۳۰	(۱) درباره غنا و سماع غنا
۳۸	(۲) در ذکر دلایل بر کراهیت و منع خنیاگری و نوحه‌گری
۴۱	(۳) در ذکر شبهه‌های قایلان به جواز غنا
۴۹	(۴) تلبیس ابلیس بر صوفیان در وجد
۶۱	 سرانجام سخن
۶۵	 کتابنامه

به نام خداوند جان آفرین

سر سخن

موسیقی سازی عرفانی در ایران از همان دوره‌های کهن توسط بزرگان صوفیه مورد توجه بوده و به این نکته پی بردند که گذشته از استعداد سالک و علل و مقدماتی که او را به این منجذب شدن قابل می‌سازد، وسایل عملی و کاربردی دیگری که به اختیار و ادب سالک است نیز برای ظهور حال فنا مؤثر است بلکه برای پیدایش «حال» و «وصال» شامل بسیار نیرومندی شمرده می‌شود از جمله موسیقی سازی و آوازخواندن و رقص. صوفیانه است، که در اصطلاح صوفیانه تمام این موارد را تحت عنوان «سماع» یاد می‌کنند. ربابه منشأ موسیقی سازی عرفانی براساس اسناد و مدارک بر جای مانده برای نخستین بار در دیار خراسان بزرگ ترویج و گسترش یافته است و صوفیان بزرگی همچون ابوسعید ابی‌الخیر، شیخ احمد غزالی و مولوی از مروجین «موسیقی سازی عرفانی» بوده‌اند، البته در برابر قاطبه پیروان تصوف عاشقانه، طرفداران تصوف زاهدانه مخالف این نوع سماع یا موسیقی سازی بوده‌اند و علاوه بر فقها و متشرعین، عارفان بزرگی چون ابن عربی و شیخ احمد جام نیز در آثارشان به انکار موسیقی سازی پرداختند. در این رساله ضمن گزارش و سیر تحول اجرای موسیقی سازی عرفانی، دیدگاه مخالفان و منکران به ویژه سرآمد آنان ابن جوزی صاحب تلخیص ابلیس نیز گزارش می‌شود.

تهران - نادر کریمیان سردشتی

عضو هیأت علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

Nk_sardashti@yahoo.com

مقدمه مؤلف

در میان سال‌های ۶۳۹ تا ۶۴۳ میلادی، ایرانیان اسلام آوردند و مرزها و دروازه‌ها را به روی مسلمانان گشودند. از این پس، براساس این تفکر نو، علم، هنر و اندیشه ایرانیان جهشی در دریافت و در سایه آن، هنر و فرهنگ و تمدنی حاصل آمد که عظمت آن چشم هر بیننده شنونده و خواننده را خیره می‌کند.

موسیقی ایران زمین از این قلعه برکنار نبود و به رغم آنچه تا کنون بارها شنیده و خوانده‌ایم موسیقی - چون سایر هنرها - رشد علمی و تجربی فراوانی پشت سر گذاشت که دستاوردهای آن تالیف دهها آثار علمی درباره موسیقی همچون: کتاب الموسیقی الکبیر اثر ابونصر فارابی، الشفاء (قسم موسیقی) از ابن سینا، الکافی فی الموسیقی از ابن زیله اصفهانی، الادوار و رساله شروع از صفی‌الدین ارموی، درة التاج از قطب‌الدین شیرازی، جامع الالحان و مقاصد الاحزان از عبدالقادر ابن غیبی مراغی بود.

اما در حوزه رشد تجربی موسیقی از نظر فرم، شکل و نوع اجزاء در زمینه‌های رزمی و بزمی و مذهبی و دینی دسته‌های گوناگونی ظهور کردند که می‌توان آنها را به دسته‌های موسیقی سنتی، موسیقی ترکیبی، موسیقی محلی، موسیقی زورخانه‌ای، موسیقی مذهبی، موسیقی خانقاهی، موسیقی سمفونیک تقسیم و طبقه‌بندی کرد. این رساله در پی آن است که در بررسی روند تاریخی موسیقی ایران، «موسیقی خانقاهی»، یا به عبارت دقیق‌تر «موسیقی سازی عرفانی» را تبیین و گزارش نماید. دلیل این مقوله نیز و ضرورت و ارزش و اهمیت آن به سبب وابستگی طیف

گسترده‌ای از موسیقی تجربی ایرانی به اهل عرفان و تصوف و طریقت‌های صوفیانه است که آن را با سلوک عرفانی در آمیختند و موسیقی‌سازی را در کلیه ادوار تمدن اسلامی حفظ و پاسداری نمودند که از قرون اولیه اسلامی تا امروز را در بر می‌گیرد. این خود علت بسیار روشنی بر تداوم «موسیقی سازی عرفانی» در ایران زمین است.

بی‌گمان در آثار و متون و منابع صوفیه، خصوصاً متون تعلیمی همچون اللمع فی التصوف، انصاف السراج طوسی (متوفی ۳۷۸)، التعرف لمذهب التصوف کلاباذی، (متوفی ۳۸۰ یا ۳۹۰)، قوت القلوب فی معامله‌المحجوب ابو طالب مکی (متوفی ۳۸۶)، طبقات الصوفیه سلم، نیشابوری (متوفی ۴۱۲)، منازل السائرین خواجه عبدالله انصاری (متوفی ۴۸۰)، حبه‌الاولیاء و طبقات الاصفیاء ابونعیم اصفهانی (م: ۴۳۰)، کشف المحجوب هجری (م: ۴۶۵)، رساله قشیریه عبدالکریم قشیری (م: ۴۶۵)، احیاء علوم الدین و کیمیای سعادت امام غزالی (م: ۵۰۵)، اسرارالتوحید محمد بن منور، عبهر العاشقین روزبهان بسنی (م: ۵۰۶)، مرصاد العباد نجم‌الدین دایه رازی، تذکره‌الاولیاء عطار نیشابوری (م: ۶۱۸)، کتاب معارف بهاء‌الدین ولد خطیبی (م: ۶۲۸ یا ۶۳۱)، عوارف المعارف سهروردی (م: ۶۳۲)، غوغات مکیه و فصوص الحکم ابن عربی (م: ۶۳۸)، مثنوی کنزالرموز امیرحسینی سمرقانی (م: ۷۱۸)، مصباح الهدایه عزالدین کاشانی (م: ۷۳۵)، و دهها آثار دیگر هر کدام فصلی در باب و بخشی را به سماع و آداب آن اختصاص داده‌اند و به تفصیل و اجمال به موضوع سماع و جزئیات آن پرداخته‌اند.

از سوی دیگر در پژوهش‌ها و تتبعات محققان و نویسندگان دوره معاصر کمتر به این موضوع پرداخته شده و به اشاراتی کوتاه و اندک درباره موسیقی‌سازی عرفانی بسنده کرده‌اند.

برای نمونه در کتاب «سماع در تصوف» (نگاشته دکتر اسماعیل حاکمی) علی‌رغم تحقیق و پژوهش در باب سماع صوفیه چندان عنایتی به مقوله «موسیقی سازی

عرفانی» ندارد. و نیز حسینعلی ملّاح در کتاب «پیوند موسیقی و شعر» در بخش سوم کتاب که ویژه «پیوند شعر و موسیقی» (ص ۹۱-۲۰۲) و گزارش «نکته‌هایی درباره پیوند شعر و موسیقی» و «روش‌های سه گانه پیوند شعر و موسیقی» (ص ۲۲۹ - ۲۵۱) می‌باشد حتی به سماع صوفیانه نپرداخته تا چه رسد به موسیقی سازی عرفانی؛ حال آنکه موسیقی سازی عرفانی یکی از ارکان اصلی پژوهش‌های شعر و موسیقی تلقی می‌شود. البته دو کتاب ارزشمند دیگر از نویسندگان معاصر را می‌توان یاد کرد که اشارات کوتاه و مختصر به مقوله موسیقی سازی صوفیانه داشته‌اند: یکی حقیقه‌العرفان (تفتیش در شناسایی عارف و صوفی و حکیم و شاعر و درویش) تألیف علامه برقی (ابوالفضل ابن الرضاء)، که در بدعت یازدهم عرفا از غنا و رقص و آوازه خوانی یاد می‌کند و با نظر انتقادی و رد و رفض باورهای صوفیانه، آن را از اعمال یهود و نصاری می‌داند (برقی، بی‌تا، ص ۲۸۵ - ۲۹۰). دیگری کتاب دیدگاه پنجم اثر اکبر ایرانی است که هانی موسیقی را از دیدگاه‌های فقهی و فلسفی و علمی و عرفانی بررسی نموده و مطالبی را در پیوند با موسیقی سازی عرفانی آورده است که بیشتر به حلال و حرام بودن آن از دیدگاه مشایخ صوفیه تصریح کرده است. (ایرانی، ۱۳۷۳ ش، ص ۱۳۴ - ۱۴۲).

آنچه در این رساله بر آن هستیم مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد در اصل سماع صوفیانه بطور کلی نیست بلکه مقصود سماعی است که با ساز و آلات موسیقی آمیخته بوده و در مجالس صوفیان با آداب خاص اجرا می‌شده است که ما اصطلاحاً به آن «موسیقی سازی عرفانی» می‌گوییم. از کنکاشی که از منابع و متون اولیه انجام گرفت دقیقاً نمی‌دانیم موسیقی‌سازی عرفانی از چه زمانی آغاز شد و چه کسانی آغازگر آن بوده‌اند و حتی به درستی نمی‌توان تعیین کرد که اینگونه مجالس سماع صوفیانه از چه زمانی بر پا می‌شده، اما از انتقادات منکران سماع، که غالباً آن را بدعت شمرده‌اند، می‌توان دانست که در صدر اسلام و دوران صحابه و تابعین، در مجالس مومنان، چنین چیزی رواج نداشته است. با این همه از گفته‌های مشایخ

تصوف بر می آید که در نیمه دوم قرن سوم هجری سماع صوفیانه رواج داشت و حتی در مواردی به انحراف نیز گراییده بود.

غزالی در احیاء علوم الدین از قول یحیی معاذ (متوفی ۲۵۸) گفت که سه چیز مفقود شده است: نیکورویی با صیانت، و خوشی آواز با دیانت و برادری با وفا و در بعضی کتب، این سخن را، بعینه از حارث محاسبی (متوفی ۲۴۳) آورده‌اند. (غزالی، احیاء عدم الدین، ج ۲، ص ۵۸۵)، اگر چه این انحرافات، خود موجب افزونی مخالفان با سماع می‌شد، اما رفته‌رفته این رسم در میان صوفیان، جای بیشتری باز می‌کرد.